

Study and comparison of ancient Elamite women's cap with contemporary examples in the western region

Mahsa Veisi¹

¹ Assistant professor, Department of History of Iran, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran
(Received: ۱۱.۰۴.۲۰۲۲, Revised: ۱۸.۰۶.۲۰۲۲, Accepted: ۲۵.۰۶.۲۰۲۲)
[https://doi.org/ ۱۰,۲۲۰۷۰/AAJ.۲۰۲۲,۶۶۰۳](https://doi.org/10.22070/AAJ.2022.6603)

Abstract:

The history of clothing is a part of Iranian culture and civilization that can be considered and analyzed in all historical periods. Covering the whole body has been quite common in all historical periods of ancient Iran. One of these covers is the head covering, or in other words, the cap. Original cultural roots can be found in archaeological data about some contemporary cultural details. According to this evidence, in ancient Iran, women in different historical periods and social classes had worn chador or other forms of head covering such as hats or headscarves, and covering the head has been a common culture among both women and men. In the present study, the women's cap of the ancient Elam has been studied and analyzed in comparison with the women's cap of this region in the contemporary period. The purpose of this study is to investigate the origins and antiquity of this type of head covering based on archaeological data. This article tries to answer the question of what connection can be found between the common head covering on women in the western region of Iran and archaeological data from the Elamite period in this region. The results of the study indicate that the use of caps among women in this area has a history of thousands of years and the samples studied in this study are similar to some of the current types of caps. In the present paper, data collection has been done through library studies and the results have been presented through historical descriptive analysis.

Keywords: Cap, women, ancient Elam, archaeological data.

---

¹ Email: m.veisi@ihcs.ac.ir

How to cite: Veisi, M. (۲۰۲۲). 'Study and Comparison of Ancient Elamite Women's Cap with Contemporary Examples in the Western Region', Journal of Applied Arts, ۲(۱), pp. ۱-۱۰. doi: ۱۰.۲۲۰۷۰/aaaj.۲۰۲۲,۶۶۰۳

بررسی و مقایسه سرپوش زنان عیلام باستان با نمونه‌های معاصر در منطقه غرب مهسا ویسی^۱

^۱ استادیار، پژوهشکده تاریخ ایران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران.
(تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۱/۲۲، تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۳/۲۸، تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۱/۰۴/۰۴)
مقاله علمی-پژوهشی <https://doi.org/10.22075/AAJ.2022.6653>

چکیده

تاریخ پوشاک، بخشی از فرهنگ و تمدن ایرانی است که در تمامی ادوار تاریخی، شایسته تأمل و تحلیل است. پوشاندن تمام بدن در همه دوران‌های تاریخی ایران باستان کاملاً رایج بوده است. از جمله این پوشش‌ها، پوشش سر یا به عبارتی، سرپوش است. داده‌های باستان‌شناسی برجای‌مانده از دوران‌های مختلف نشان از مدارکی دارد که می‌توان ریشه‌های عمیق و اصیل برخی جزئیات فرهنگی رایج امروزی را در آن‌ها یافت. بر اساس این شواهد در ایران باستان، زنان در دوره‌های گوناگون تاریخی و نیز طبقات مختلف اجتماعی، پوشیده با چادر یا سایر اشکال پوشش سر، مانند کلاه یا دستار بوده‌اند و پوشاندن سر، فرهنگی رایج در میان زنان و مردان بوده است. مسئله اصلی در پژوهش پیش‌رو، بررسی و تحلیل سرپوش زنان دوره عیلام باستان در قیاس با سرپوش زنان منطقه در دوره معاصر است. هدف از انجام این پژوهش، بررسی ریشه و قدمت این نوع پوشش سر بر اساس داده‌های باستان‌شناسی است. در این مقاله تلاش شده به این پرسش پاسخ داده شود که چه ارتباطی میان سرپوش رایج در میان زنان منطقه غرب ایران با داده‌های باستان‌شناسی از دوره عیلامی در این منطقه می‌توان یافت. نتایج بررسی حاکی از آن است که استفاده از سرپوش در بین زنان این منطقه، سابقه‌ای چند هزارساله دارد و نمونه‌های بررسی‌شده در این پژوهش با برخی از انواع سرپوش‌های رایج کنونی قرابت و نزدیکی دارند. در مقاله حاضر، گردآوری داده‌ها از طریق مطالعات اسنادی انجام گرفته و نتایج از طریق تحلیل توصیف تاریخی ارائه شده‌اند.

واژه‌های کلیدی: سرپوش، زنان، عیلام باستان، داده‌های باستان‌شناسی.

یکی از ویژگی‌های بارز مردم ساکن در فلات ایران، نوع پوشش خاص آن‌ها بوده است که در هر دوره‌ای ویژگی‌های خاص خود را داشته است. این ویژگی‌ها بعضاً تا امروز نیز باقی مانده است، به‌ویژه در لباس‌های سنتی خاص هر منطقه دیده می‌شود. اگرچه باید در نظر داشت که نوع پوشش، همواره نشان‌دهنده مفاهیم خاص یک جامعه، مانند شأن اجتماعی، وضعیت اقتصادی و مذهبی و طبقات جامعه است. در کنار تمام اجزای پوشاک، سرپوش نیز همواره وجود داشته است. موضوع سرپوش آن قدر مهم است که در حوزه ادبیات نیز جملات و کنایات بسیاری در این باره آمده است. برای نمونه، در ضرب‌المثل «سرش به کلاهش می‌آرزد»، این نکته به‌خوبی منعکس شده است که میان کلاه و ارزش اجتماعی فرد چه ارتباط نزدیکی وجود دارد.^۱ مثال‌های فراوان دیگری می‌توان ذکر کرد که علاوه بر آنکه نشان می‌دهد استفاده از سرپوش همگانی بوده، اهمیت آن را به‌لحاظ اجتماعی نیز تأیید می‌کند.

شکل پوشاک و تنوع آن، متأثر از شرایط هر منطقه است و عوامل طبیعی نیز در آن دخالت دارند. سرپوش، هم در میان زنان و هم مردان کاربرد داشته و تا امروز نیز باقی مانده است. در بسیاری از آثار و نقوش برجای‌مانده از دوره‌های تاریخی ایران، انواع مختلف این سرپوش‌ها بر سر زنان و مردان دیده می‌شود و نمایانگر یک تداوم فرهنگی در نوع پوشش است. مردمان ساکن در غرب ایران نیز از این قاعده مستثنا نیستند و از پوشاک خاص خود که دارای اجزای گوناگون از جمله سرپوش است، استفاده

می‌کنند. در بسیاری از آثار باستانی برجای‌مانده از دوران‌های تاریخی ایران می‌توان نمودهای این پوشاک را دید. این نکته که برخی از نمودهای لباس سنتی را که امروز در منطقه غرب کشور رایج است، می‌توان در دوران‌های باستان ریشه‌یابی کرد، بسیار حائز اهمیت است. سرپوش زنان در دوران عیلام باستان نیز از جمله مواردی است که نمود آن تا امروز در منطقه بر جای مانده است. نکته جالب‌توجه آنکه نوع سرپوش زنان منطقه ایلام و لرستان تا حدودی با زنان کرد متفاوت است و به آنچه در آثار عیلام باستان دیده می‌شود، بسیار شباهت دارد. در پژوهش پیش‌رو، سرپوش زنان دوره عیلام باستان در قیاس با سرپوش زنان منطقه در دوره معاصر بررسی و تحلیل شده است. هدف از انجام این پژوهش، بررسی ریشه و قدمت این نوع پوشش سر بر اساس داده‌های باستان‌شناسی است. در این مقاله تلاش شده به این پرسش پاسخ داده شود که چه ارتباطی میان سرپوش رایج در میان زنان منطقه غرب ایران با داده‌های باستان‌شناسی از دوره عیلامی در این منطقه می‌توان یافت.

روش پژوهش

در پژوهش حاضر، گردآوری داده‌ها از طریق مطالعات اسنادی به سرانجام رسیده و نتایج از طریق تحلیل توصیف تاریخی ارائه شده است.

پیشینه پژوهش

در رابطه با تاریخ پوشاک اقوام ایرانی و نیز پوشاک در دوره عیلامی، پژوهش‌هایی به انجام رسیده که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود. از آنجا که بسیاری از پیکرک‌های عیلامی، بدون سر یافت شده‌اند و از میان آنان که سر دارند نیز تعداد محدودی سرپوش دارند،

^۱ برای کسب اطلاعات بیشتر درباره جایگاه سرپوش بر اساس ادبیات فارسی، رک: سهیلا شهشهانی (۱۳۷۲)، *تاریخچه پوشش سر در ایران*. تهران: مدبر، صص ۱۱-۲۲.

جامعه آماری بر مبنای یافتن تعداد آثار برجای مانده که سرپوش دارند، انجام شده و در انتخاب این جامعه آماری، شاخص دیگری به کار نرفته است.

جلیل ضیاءپور در چند اثر، به تفصیل به موضوع پوشاک ایرانی پرداخته است. وی در کتاب *پوشاک ایل‌ها، چادرنشینان و روستاییان ایران (۱۳۴۶)*، انواع پوشش‌های سنتی ایرانی را بررسی کرده و در آثاری دیگر همچون *پوشاک مردم کهن فلات ایران (پیش از ورود آریاها) تا دوره مادی (۱۳۴۷)*، *پوشاک زنان ایران از کهن‌ترین زمان (۱۳۴۷)* و *پوشاک ایرانیان از چهارده قرن پیش (۱۳۴۹)*، انواع پوشش اقوام و شهرهای گوناگون ایران را تشریح کرده است. کتاب *تاریخچه پوشش سر در ایران* نیز از دیگر پژوهش‌های مهم در این باره است که سهیلا شهشهانی (۱۳۷۲) تألیف کرده است. مهرآسا غیبی (۱۳۸۵) نیز در کتاب *هشت‌هزار سال تاریخ پوشاک اقوام ایرانی*، به بررسی پوشاک از دوران باستان تا پایان دوران قاجار پرداخته است. در تمامی این آثار، علاوه بر اشاره به پوشاک امروزی اقوام گوناگون ایرانی، به پوشاک عیلامیان باستان نیز اشاره شده است. در عین حال، در میان برخی از پژوهش‌های مرتبط با دوران عیلامی، به پوشاک آن‌ها نیز در خلال بررسی آثار باستانی برجای مانده از این دوران اشاراتی شده است؛ مانند *تاریخ و تمدن عیلام*، نوشته یوسف مجیدزاده (۱۳۸۶) که در آن، در خلال بررسی و معرفی نقوش برجسته و انواع پیکرک‌های انسانی برجای مانده از این دوران، به لباسی که بر تن دارند نیز اشاره شده است. یعقوب محمدی‌فر (۱۳۷۵) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «پژوهشی نو در سبک و کاربرد پیکره‌های انسانی ایلام از آغاز تا ایلام نو»، پیکرک‌ها و نیز پوشش آن‌ها را بررسی کرده است. باید به برخی از

پژوهش‌های خارجی نیز در ارتباط با تمدن عیلام اشاره کرد. *باستان‌شناسی ایلام* از دنیل پاتس^۱، *تاریخ عیلام* از پیر آمیه^۲، *شهریاری ایلام* از والتر هینتس^۳ و کتاب *عیلام و پارس* از خاویر آلوارز مون^۴ از جمله پژوهش‌هایی هستند که به بررسی ابعاد گوناگون فرهنگ عیلامی پرداخته‌اند. همچنین پژوهش‌های دیگری در رابطه با این دوره تاریخی انجام شده که در آن، نگاهی نیز به نوع پوشاک این دوره داشته‌اند؛ اما در هیچ‌یک از آثار پیش‌گفته، به مبحث سرپوش در دوره عیلامی چندان توجه صورت نگرفته و در بررسی پوشاک آن‌ها به نوع پوشش سر اشاره نشده است. با توجه به اینکه این پژوهش به سرپوش آثار عیلامی در ارتباط با سرپوش‌های امروزی می‌پردازد، در مقایسه با پژوهش‌های پیشین، نوآورانه است.

مروری کوتاه بر تاریخ عیلام باستان

تا پیش از آمدن مادها و پارس‌ها (حدود ۱۰۰۰ سال ق.م) تاریخ سرزمین ایران، محدود به تاریخ عیلام بوده است (مجیدزاده، ۱۳۸۶: ۵). در طول تاریخ، تمدن‌ها و فرهنگ‌های بزرگی در جهان، پا به عرصه وجود نهاده و پس از مدتی رو به افول گذاشته‌اند. ایران یکی از این سرزمین‌هاست که چند تمدن بزرگ دنیا در آن متولد شده، زندگی کرده و از دنیا رفته‌اند؛ اما میراث‌هایی از خود باقی گذاشته‌اند. عیلام قدیمی‌ترین تمدنی است که در جغرافیای ایران فعلی تشکیل شد و حدود ۲۵ قرن عمر کرد (آمیه، ۱۳۸۴: ۲). این تمدن در قسمت جنوب غربی ایران قرار داشته که نواحی خوزستان امروزی، از جمله شوش و نواحی مرتفع رو به شمال تا لرستان و شرق تا تل ملیان در فارس را در بر

^۱. Daniel Thomas Potts

^۲. Pierre Amiet

^۳. Walther Hinz

^۴. Javier Alvarez mon

می‌گرفته است (کرتیس، ۱۳۹۲: ۲۷). وطن این مردمان، کوه‌های زاگرس بوده است. دشت سوزیانا (خوزستان کنونی) و در اوج قدرت نیز در شمال تا کویر مرکزی تا دشت بین‌النهرین و در شرق تا شهر سوخته، در نزدیکی زابل کنونی می‌رسیده است (قنبری، ۱۳۹۳: ۶۴).

پادشاهی عیلام از ۲۷۵۰ ق.م وارد تاریخ می‌شود و حیات سیاسی‌اش در سال ۶۴۴ ق.م با حمله آشوریانی پال خاتمه می‌یابد؛ ولی به گواهی کتاب مقدس و از شواهد به‌دست‌آمده از غرب موسیان و علی‌کش، عیلام پیش از تاریخ ۷ هزار سال پیش از میلاد قدمت دارد (میرسعیدی، ۱۳۷۵: ۲۱). این قدمت تاریخی می‌تواند از تمدنی بزرگ حکایت کند که دوره‌های مختلف پیشرفت را یکی پس از دیگری پیموده است. به‌طور کلی، این تمدن به چهار دوره آغاز عیلامی (۱۸۰۰-۲۷۰۰ ق.م)، عیلام قدیم (هم‌زمان با ظهور اولین سلسله، ۲۷۰۰-۱۵۰۰ ق.م)، عیلام میانی (۱۴۵۰-۱۱۰۰ ق.م) و عیلام جدید (۷۴۳-۵۰۰ ق.م) طبقه‌بندی می‌شود (مجیدزاده، ۱۳۸۶).

سرپوش در ایران باستان

در بررسی لباس ایرانیان در دوران باستان، باید به دو بخش سرپوش و تن‌پوش اشاره کرد. سرپوش هم بر سر زنان و هم بر سر مردان دیده می‌شود. از طرفی، افراد بر مبنای منزلت و جایگاه اجتماعی خود، از انواع گوناگون سرپوش استفاده می‌کردند. هر طبقه اجتماعی، با نوع خاص سرپوش خود شناسایی می‌شد. بنابراین سرپوش‌ها همواره نمودی از فرهنگ حاکم بر یک قوم نیز هستند. انواع سرپوش از دوران پیش از تاریخ، بر سر خدایان و الهه‌ها، به‌ویژه در بین‌النهرین

دیده می‌شوند که هر خدا سرپوش مخصوص به خود داشته است.

از یافته‌های ایران نیز قدیمی‌ترین سرپوش‌ها بر سر عیلامیان باستان دیده می‌شود. بعدها مادها انواعی از سرپوش‌ها را به کار می‌بردند که در دوران هخامنشی نیز ادامه یافت.^۱ کلاه‌های نیم‌گرد و ساده را که مادها بر سر می‌گذاشتند، تا زمان هخامنشیان استفاده می‌شد. نوعی از این کلاه که ویژه صاحب‌منصبان بود، آویزه دُم‌مانندی در عقب خود داشت که پشت شانه‌ها می‌افتاد. سربندهای اشراف هخامنشی، پهن بود و با گل‌های هشت‌پر تزیین می‌شد. برخی از زنان عصر هخامنشی، از نوعی چادر بلند استفاده می‌کردند که گاه لبه‌ای حاشیه‌دار داشت یا به کلاه تاج‌داری بر سر ختم می‌شد یا اینکه با بندی بر سر، محکم شده و ادامه آن تا کمر، کاملاً جلو باز می‌ماند. این سرپوش‌ها در دوره اشکانیان اغلب همراه دو روبان پهن و بلند بود که دور سر بسته می‌شد و ادامه آن‌ها در پشت سر آویخته می‌ماند. زنان اشکانی نیز سربند خود را با گل‌های هشت‌پر تزیین می‌کردند.^۲ همچنین به‌ویژه در نواحی غربی امپراتوری، از گونه‌های مختلف چادر استفاده می‌شد. از کلاه‌های دیگر این دوره، کلاه‌های لبه‌دار و کلاه‌های مخروطی‌شکل است. مادها اغلب کلاهی نمودی بر سر می‌گذاشتند که تمام سر و گردن و روی گوش‌ها و پیشانی و زیر گلو را می‌پوشاند؛ اما به‌سبب شُل‌بودن، قسمت بالای آن می‌افتاد. نوع دیگر این کلاه حتی روی چانه را نیز می‌گرفت. این شیوه در دوره هخامنشیان نیز استفاده می‌شد. به نظر می‌رسد

۱. برای کسب اطلاعات بیشتر درباره سرپوش مادها، رک: جلیل ضیاءپور (۱۳۵۰)، *پوشاک هخامنشی‌ها و مادی‌ها در تخت‌جمشید*، تهران: وزارت فرهنگ و هنر؛ فریدون پوربهن (۱۳۸۶)، *پوشاک در ایران باستان*، تهران: امیرکبیر.
۲. برای کسب اطلاعات بیشتر درباره پوشاک زنان در دوره باستان، رک: جلیل ضیاءپور (۱۳۴۷)، *پوشاک زنان ایران از کهن‌ترین زمان*، تهران: وزارت فرهنگ و هنر.

این کلاه را که کارکردی همچون پنام داشته، بیشتر روحانیون استفاده می‌کردند. پنام، پارچه نخی سفیدی بود که موبدان زردشتی بر دهان و بینی و چانه خود می‌بستند تا نفسشان آتش مقدس را آلوده نکند. ساسانیان نیز به سرپوش‌های خود گوش‌پوش‌هایی بیضی‌شکل و بلند اضافه می‌کردند. بر تن برخی از رقصندگان عصر ساسانی نیز چادر نازکی را که نقش گل‌های ریز یا نقش سه نگین دارد، می‌توان دید. آنان این چادر را بر بدن عریان خود پیچانده‌اند (چیت‌ساز، ۱۳۹۷).^۱

سرپوش زنان در عیلام باستان

کاوش‌های باستان‌شناسی در غرب ایران نشان می‌دهند که منسوجات در این نواحی، از سابقه‌های نه‌هزارساله برخوردارند. از هزاره چهارم تا شروع دوره هخامنشی (۵۵۰ ق.م)، خوزستان و غرب ایران، از جمله مراکز تولید انواع پارچه‌های لطیف و ظریف و منقوش بوده‌اند. اگرچه در منابع عیلامی، مدارک مکتوب کمتری وجود دارد، به استناد تن‌پوش‌هایی که بر سنگ‌های حجاری شده یا بر آثار فلزی و مهرها قلم‌زنی و کنده شده، به‌آسانی می‌توان به شکوه بافته‌های عیلامی پی برد (ریاضی، ۱۳۸۲: ۱۰۳). کشف مقادیری پارچه در تابوت یکی از بزرگان عیلامی در ناحیه ارجان (نزدیک شهر بهبهان) متعلق به سده هشتم قبل از میلاد، مدارک بسیار ارزشمندی درباره بافندگی در خوزستان است. این پارچه‌ها کتان هستند و با نخ‌های بسیار ظریف بافته شده‌اند. روی حاشیه پارچه، نقش گل‌های روزت گل‌دوزی شده

است (معتقد، ۱۳۶۹: ۸۱).^۲ اثر نقش پارچه بر یک تبر مسی متعلق به هزاره چهارم قبل از میلاد و بقایای پارچه روی یک پیکره آغاز دوره عیلامی از شوش که با نخ حیوانی بافته شده، نشان می‌دهد در آن زمان، تولید پارچه‌های پشمی و احتمالاً کتان زیاد بوده است.

زن در حکومت و مذهب عیلام، دارای نقش و جایگاه خاصی بوده و با توجه به تأثیر زنان در قدرت سیاسی، به‌خصوص در اوایل دوره، نوعی مادرسالاری دیده می‌شود. الهه‌ها و رب‌النوع‌ها در صدر باورهای مذهبی مردم و حاکمان قرار داشتند (دادور، ۱۳۸۹: ۱۱۳). با در نظر گرفتن موقعیت اجتماعی زنان در جامعه عیلامی، پنج طبقه وجود داشتند که هر یک از این اقشار، لباس مخصوص به خود را بر تن می‌کردند. این پنج گروه عبارت‌اند از: الهه‌ها، نیایشگران، ملکه‌ها، زنان شاغل و زنان عادی (محمدی‌فر، ۱۳۷۵: ۱۲۲).

در کنار پوشش مخصوصی که هر یک از طبقات زنان داشتند، گاه نوعی سرپوش نیز بر سر آنان دیده می‌شود. اگرچه باید این نکته را نیز در نظر داشت که تعدادی از پیکرک‌های مهم زنان عیلامی، بدون سر به دست ما رسیده‌اند؛ بنابراین نمی‌توان درباره نوع سرپوش آن‌ها اظهار نظر کرد. در اینجا چند نمونه از سرپوش‌هایی که بر سر زنان عیلامی نقش شده است، بررسی می‌شود.

یک نمونه از این سرپوش‌ها بر سر زنی که بر جام نقره‌ای مرودشت نقر شده، دیده می‌شود. این جام سیمین قلم‌زنی شده، ملکه‌ای را با پیراهن آستین‌دار بلند و سربندی بر موها نشان می‌دهد.

^۱ برداشت‌شده از سایت دانشنامه ایران‌زمین، ذیل پوشاک ایران باستان، تاریخ دسترسی ۱۳۹۸/۱/۲۸ به آدرس:

<http://portal.nlai.ir/EI/Wiki%20Pages/%D9%BE%D9%AA%D8%B4%D8%A7%D9%A3%20%D8%AF%D9%AA%D8%B1%D9%A7%20%D8%A8%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86.aspx>

^۲ برای کسب اطلاعات کامل و دقیق درباره یافته‌های ارجان، رک:

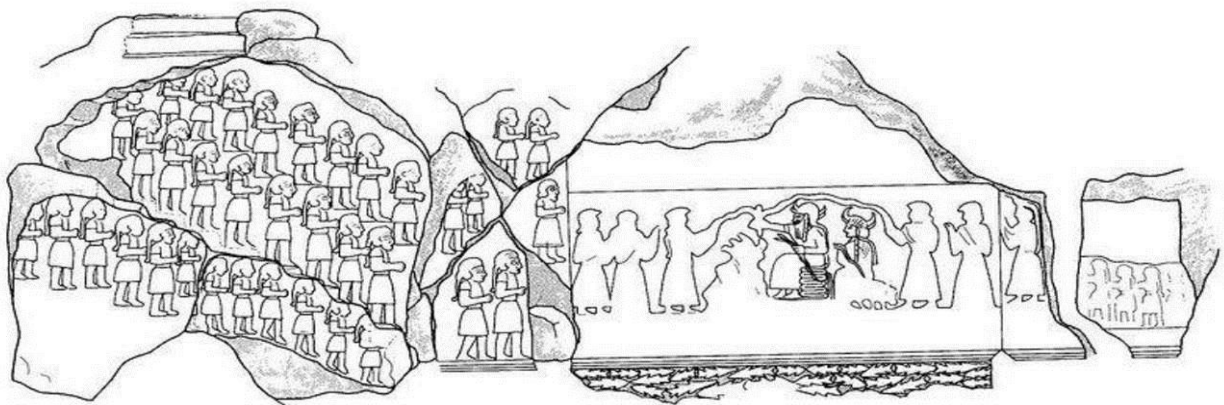
Alvarez-Mon, Javier (۲۰۱۰), The Arjan tome at the crossroad of the Elamite and the Persian Empires, ACTA Iranica.

در نقش برجسته کوه رنگان (کورانگون) که در فهلپان از دوره عیلامیان بر جای مانده است (تصویر شماره ۲)، دو رب النوع زن و مرد نقر شده‌اند که در کنار آن‌ها خادمان و پرستش‌کنندگان قرار دارند. پنج نفر در کنار رب النوع زن دیده می‌شوند که دو نفر از آن‌ها زن هستند و لباسی بلند بر تن دارند (صراف، ۱۳۸۹: ۱۰-۱۳). به نظر می‌رسد زنان، پوششی نیز بر سر گذاشته‌اند و از زیر آن، گیسوی بلندشان نمایان است. این نقش برجسته از بس ساییده شده، مانع تشخیص کامل و دقیق است؛ اما شکل موی سر آن‌ها یادآور بانوان مادی در نقش آشوری نینواست (ضیاءپور، ۱۳۴۷: ۵۶).

یحیی ذکاء درباره تن‌پوش این نقش برجسته می‌نویسد: «درباره چگونگی دوخت جامه این بانوان و تندیس‌های دیگری که از بزرگان و ملکه‌های عیلامی به دست آمده، عقاید گوناگونی اظهار شده است. برخی با توجه به نقش و شیارهای پشم‌گونه‌ای که بر روی جامه‌ها دیده می‌شود، آن‌ها را از پوست و کسانی آن‌ها را از جنس دیگر و به تقلید از پوست و گروهی آن‌ها را از برگ یا الیاف گیاهان می‌دانند» (ذکاء، ۱۳۵۲: ۱). سربند این زن به شکل نواری دور موها بسته شده است (تصویر شماره ۱).

تصویر ۱- جام نقره مرودشت ۳۲۰۰ ق.م، محل نگهداری: موزه ایران باستان (منبع: <https://fa.wikipedia.org>)

تصویر ۲- نقش برجسته عیلامی کوه رنگان، نزدیک فهلپان، از دوران عیلام جدید (منبع: مجیدزاده، ۱۳۸۶: تصویر ۱۴۶)

عیلامی که در جنگ آشوربانی پال، پادشاه آشور با هومبان اینشوشیناک، پادشاه عیلام به اسارت آشوریان درآمده‌اند (Garrison, ۲۰۱۱: ۳۹۳)، تعدادی زن دیده می‌شوند که سرپوشی بر سر خود دارند و گیسوانشان از زیر آن روان است (تصویر شماره ۴).

در نقش برجسته‌های آشوری در بین‌النهرین که حمله به عیلامی‌ها و به اسارت گرفتن آنان را نمایش داده است (Root, ۲۰۱۱: ۴۴۱)، در بین افراد، زنانی دیده می‌شوند که نوعی سرپوش ساده بر سر آن‌ها وجود دارد (تصویر شماره ۳). در یک نقش دیگر نیز از اسرای

تصویر ۳- تصویر اسرای عیلامی از هامانو، کاخ شمالی نینوا، موزه بریتانیا (Root, ۲۰۱۱, pp. ۴۴۲, fig. ۱۶)

تصویر ۴- اسرای عیلامی نقر در کاخ جنوب غربی نینوا، موزه بریتانیا (Garrison, ۲۰۱۱, pp. ۳۹۲, fig. ۲۸)

نمونه دیگری از این سرپوش‌ها بر سر پیکرکی از طبقه نیايشگران دیده می‌شود که مربوط به دوران عیلام میانی و از جنس برنز است و در موزه متروپولیتن نگهداری می‌شود. سرپوش این زن، دستاری است که دورتادور سر پیچیده شده و بخشی از گیسوان او از زیر آن مشخص است (تصویر شماره ۷).

نمونه دیگر، پیکرکی از دوران عیلام میانه است. این پیکرک در موزه لوور نگهداری می‌شود. پوشش سرش شامل دستاری است که به دور سر پیچیده شده و گیسوانش از زیر آن روان است و روی دستار نیز پوششی چادمانند قرار دارد (تصویر شماره ۸).

در چند نمونه نیز این نوع سرپوش‌ها به شکل دیگری بر سر زنان دیده می‌شود. در اینجا پوشش سر زنان، چادمانند است و طوری روی سر قرار گرفته که گیسوان آن‌ها نمایان نیست. یکی از این زنان نقش برجسته قالبی متعلق به دوره عیلام میانی (مجیدزاده، ۱۳۸۶: ۷۷) از جنس گل پخته است که در موزه ایران باستان نگهداری می‌شود (تصویر شماره ۵). نمونه دیگر، پیکرکی از همین دوران است (همان) که احتمالاً از شوش یافت شده و در موزه متروپولیتن نگهداری می‌شود. این پیکرک اگرچه برهنه است، نوعی سرپوش خاص بر سر او وجود دارد و مقداری از گیسوان او از پشت دیده می‌شود (تصویر شماره ۶).

تصویر ۸- پیکرک زن، دوران عیلام میانی، موزه لوور و بازسازی گرافیکی آن توسط ماریا باژاتارنیک
(منبع: <https://www.deviantart.com>)

سرپوش زنان معاصر

پوشاک سنتی ساکنان غرب ایران، همچون پوشاک سنتی سایر نقاط، دارای سه وجه سرپوش، تن‌پوش و پاپوش است. سرپوش‌های زنان و مردان منطقه، سابقه بسیار طولانی دارند. برای مثال، کلاه‌های عرقچین مانند و نوک‌تیز نازک و ضخیم از پارچه و نمد کردها که معمولاً دور آن‌ها را پارچه‌های کلاغی یا کلاهی می‌پیچند، یادگاری از کلاه‌های زمان مادها و هخامنشیان و قدیم‌تر از آن هستند که به تدریج تحول یافته و به این شکل درآمده‌اند (ضیاءپور، ۱۳۴۹: ۱۰۶). زنان این منطقه نیز انواع گوناگونی از سرپوش‌ها را بر سر دارند که در هر استان، متفاوت با دیگری است و اجزای گوناگونی (روسری، سربند، کلاه و گاهی عمامه، چارقد و چادر) را در بر می‌گیرد. سرپوش زنان کردستان شامل عمامه یا کلاه و سربند است که از چند پارچه ابریشمی تشکیل می‌شود و به طرق گوناگون بسته می‌شود (همان، ۱۳۴۶: ۲۴). سربند بانوان منطقه کرمانشاه نیز از چند دستمال بزرگ کلاغی ریشه‌دار تشکیل شده که دور کلاهکی پیچیده می‌شوند. گیسوان زنان در زیر این سربندها به دو طرف صورت رها می‌شوند (همان: ۲۷). این سرپوش‌ها اجزا و انواع گوناگون دارند. با توجه به اینکه در این

تصویر ۵- نقش برجسته قالبی یک زن از دوران عیلام میانی، محل نگهداری: موزه ملی ایران (منبع: مجیدزاده، ۱۳۸۶: تصویر ۵۱)

تصویر ۶- پیکرک زن، دوران عیلام میانی، موزه متروپولیتن (منبع: <https://www.metmuseum.org>)

تصویر ۷- پیکرک زن، دوران عیلام میانی موزه متروپولیتن و بازسازی گرافیکی آن توسط ماریا باژاتارنیک^۱
(منبع: <https://www.deviantart.com>)

^۱. Maria Bazhatarnik

مناطق، سرپوش زنان ایلامی از تنوع بسیار بیشتری برخوردار است، در اینجا به‌طور مختصر، به معرفی هریک از آن‌ها پرداخته می‌شود:

- سربند.

- پیسه که نوعی سرپوش به شکل دستمال ابریشمی است.

- گلونی که نوعی سرپوش از جنس حریر یا ابریشم است.

- کساری که اطراف آن ریشه‌ریشه بوده و از این رشته‌ها گاه برای زیبایی سربند به‌عنوان منگوله نخی استفاده می‌کنند.

- کولاو یا کلاو که کلاهی نسبتاً کوچک و تنگ برای قسمت بالای سر است و روی آن‌ها سرپوش‌هایی بسته می‌شود.

- بان سری یا روسری.

- مقنا یا مقنعه که دور گردن را نیز می‌پوشاند.

- لچک که پشت کلاه سنجاق می‌شود و دو گوشه دیگر آن از زیر گلو رد می‌شود و در بالای کلاه یا پشت گردن گره می‌خورد.

- هبر که سرپوشی مشکی از جنس مخمل است و حاشیه آن منگوله سیاه‌رنگ دارد و روی گلونی بسته می‌شود.

- تاکاری که امروز بیشتر به سرون معروف است. وقتی دور سر بسته می‌شود، حجم بزرگی را دایره‌وار حول سر ایجاد می‌کند.

- سرون کلهری که پارچه استفاده‌شده برای آن، به‌مراتب بیشتر از پارچه دیگر سربندهاست و فضای زیادی در بالای سر و پشت گردن تا ناحیه کمر را در بر می‌گیرد (محمدی سیف و توسکی، ۱۳۹۶: ۱۱۷-۱۲۶).

نکته مهم در خصوص انواع سرپوش‌های رایج زنان در منطقه غرب ایران آن است که تنوع بسیار دارند و در هر منطقه به فراخور سلیقه، به گونه‌ای آن را بر سر می‌بندند. البته شرایط آب‌وهوایی نیز در نوع استفاده از هریک از آن‌ها مؤثر است.

نتیجه‌گیری

سرپوش یا پوشش سر، از دوران پیش از تاریخ، جزئی از جامه‌های ایرانی بوده است. پوشاک سنتی زنان منطقه غرب (کردها و لرها) ایران شباهت‌های بسیاری با پوشاک زنان در دوره‌های باستانی دارد. در این میان، سرپوش نیز بر سر زنان نقرشده در نقش‌برجسته‌ها و پیکرک‌ها دیده می‌شود. اگرچه در دوران عیلام باستان، بر سر تمام زنان نمی‌توان سرپوش را شناسایی کرد، از تعدادی که بر جای مانده، می‌توان نتیجه گرفت که استفاده از سرپوش در میان زنان این منطقه، سابقه‌ای پنج‌هزارساله دارد. می‌توان ادعان کرد که نمونه‌های بررسی‌شده در این پژوهش، با برخی از انواع سرپوش‌های رایج کنونی قرابت دارند. بر سر داشتن سرپوش که گیسوان از زیر آن روان است، در تمام منطقه غرب ایران، در بین زنان رایج است. سرپوش زن نقرشده بر جام نقره مرودشت را می‌توان با پیسه مقایسه کرد که به‌شکل دستمالی دور سر بسته می‌شود (جدول شماره ۱، ردیف ۱). همچنین سرپوش‌هایی را که بر سر زنان در نقوش برجسته کوه رنگان (کورانگون) و کاخ‌های آشوری به‌شکلی ساده نقر شده و گیسوان زنان از زیر آن روان است، می‌توان نمونه‌های اولیه انواع سرپوش‌هایی چون پیسه و گلونی در نظر گرفت؛ اما دو نمونه از پیکرک‌هایی که در اینجا به آن‌ها اشاره شد (تصاویر شماره ۵ و ۶) نوع سرپوش متفاوت و خاصی دارند که می‌توان آن‌ها را با

نمونه‌هایی مانند هبر و تاکاری مقایسه کرد (جدول شماره ۱، ردیف ۲ و ۳).

بر این اساس، باید در نظر گرفت که پوشاک خاص و سنتی منطقه غرب ایران، از جمله سرپوش‌های زنان کرد (که در لرستان نیز وجود دارد)، ریشه‌های فرهنگی بسیار عمیقی به قدمت هزاره‌ها دارد و ریشه و

اصالت این نوع پوشش را نشان می‌دهد. این نوع پوشش که نماد فرهنگ سنتی زنان این منطقه است، در هجوم هزاران مبادله فرهنگی، طی قرون متمادی، همچنان زیبایی و اصالت خود را حفظ کرده و اگرچه در طول زمان، دچار تحول و دگرگونی شده، نمای کلی خود را نگه داشته است.

جدول ۱- مقایسه نمونه‌های عیلامی با نمونه‌های امروزی

ردیف	نمونه عیلامی	نمونه امروزی	شباهت	تفاوت
۱			هر دو به شکل دستمالی دور سر پیچیده شده‌اند و گیسوان از زیر آن روان است	در نمونه عیلامی دنباله دستمال بلندتر از پشت سر روان است؛ اما در نمونه امروزی این دنباله کوتاه‌تر است
۲			هر دو به طور کامل دور سر را پوشش داده و گیسوان را پوشانده‌اند	در نمونه عیلامی سرپوش دور گردن پیچانده نشده، اما در نمونه امروزی به طور کامل دور گردن را نیز در بر گرفته است
۳			هر دو سرپوش دور سر بسته شده و حجم بزرگی را دایره‌وار حول سر ایجاد کرده‌اند	در نمونه عیلامی برخلاف نمونه امروزی، حجم گیسوان روان چندان بازنمایی نشده است

فهرست منابع

- آمیه، پیر، (۱۳۷۲)، تاریخ ایلام، ترجمه شیرین بیانی، تهران: دانشگاه تهران.
- پوربهمن، فریدون (۱۳۸۶)، پوشاک در ایران باستان، تهران: امیرکبیر.
- چیت‌ساز، محمدرضا (۱۳۹۷)، پوشاک دوره باستان، دانشنامه ایران زمین (دسترسی آنلاین). برداشت‌شده از سایت دانشنامه ایران زمین، ذیل پوشاک ایران باستان، تاریخ دسترسی ۱۳۹۸/۱/۲۸ به آدرس: <http://portal.nlai.ir/EI/>
- دادور، ابوالقاسم (۱۳۹۸)، موقعیت اجتماعی و فرهنگی زن در تمدن ایلام، زن در فرهنگ و هنر (پژوهش زنان)، (۴) ۱: ۹۵-۱۱۴.
- ذکا، یحیی (۱۳۵۲)، نگار زن، تهران: انجمن بین‌المللی زنان.
- ریاضی، محمدرضا (۱۳۸۲)، طرح‌ها و نقوش لباس‌ها و بافته‌های ساسانی، تهران: گنجینه هنر.
- شهشهانی، سهیلا (۱۳۷۲)، تاریخچه پوشش سر در ایران، تهران: مدبر.
- صراف، محمدرحیم (۱۳۸۹)، نقوش برجسته ایلامی، تهران: سمت.
- ضیاءپور، جلیل (۱۳۴۶)، پوشاک ایل‌ها، چادرنشینان و روستاییان ایران، تهران: وزارت فرهنگ و هنر.
- _____ (۱۳۴۷)، پوشاک زنان ایران از کهن‌ترین زمان تا آغاز شاهنشاهی پهلوی، تهران: اداره کل موزه‌ها و فرهنگ عامه.
- _____ (۱۳۴۹)، پوشاک ایرانیان از چهارده قرن پیش (از صدر اسلام تا اواخر دوره قاجاریه)، تهران: وزارت فرهنگ و هنر.
- _____ (۱۳۵۰)، پوشاک هخامنشی‌ها و مادی‌ها در تخت‌جمشید، تهران: وزارت فرهنگ و هنر.
- غیبی، مهرآسا (۱۳۸۵)، هشت‌هزار سال تاریخ پوشاک اقوام ایرانی، تهران: هیرمند.
- قنبری، لیلا (۱۳۹۳)، فرهنگ و تمدن ایلام باستان، تهران: ابریشمی.
- کرتیس، جان (۱۳۹۲)، ایران باستان به روایت موزه بریتانیا، ترجمه آذر بصیر، تهران: امیرکبیر.
- مجیدزاده، یوسف (۱۳۸۶)، تاریخ و تمدن ایلام، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- محمدی سیف، معصومه و مریم یارمحمد توسکی (۱۳۹۶)، پوشاک سنتی زنان قوم کرد ایلام، فصلنامه فرهنگ مردم ایران، ۴۸ و ۴۹: ۱۴۰-۱۱۳.
- محمدی‌فر، یعقوب (۱۳۷۵)، پژوهشی نو در سبک و کاربرد پیکره‌های انسانی ایلام از آغاز تا ایلام نو، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس تهران.
- معتقد، سوسن (۱۳۶۹)، پارچه مکشوفه از تابوت برنزی کیدین هوتران در ارجان بهبهان، اثر، ۱۷: ۱۴۷-۶۷.
- میرسعیدی، نادر (۱۳۷۵)، تاریخ سیاسی ایلام، تهران: سیامک.
- Alvarez-Mon, Javier (۲۰۱۰), The Arjan tome at the crossroad of the Elamite and the Persian Empires, ACTA Iranica.
- Garrison, Mark B. (۲۰۱۱), The Seal of Kuras the Anzanite son of Sespes (Teispes), PFS ۹۳: Susa-Ansan-Persepolis. In: Elam and Persia. Edited by Javier Alvarez Mon and Mark B.Garrison. Eisenbrauns: United States of America.
- Root.C. Margaret (۲۰۱۱), Elam in the Imperial Imagination: From Nineveh to Persepolis, In: Elam and Persia, Edited by Javier Alvarez Mon and Mark B.Garrison. Eisenbrauns: United States of America.